

Was de ark van Noach een ronde boot?

WAS NOAH'S ARK A CIRCULAR BOAT?

In 2010 the British newspaper *The Guardian* reported on the find and decipherment by the curator Irving Finkel of an Old-Babylonian clay tablet that referred to the story of the flood. This tablet even mentioned the name of the Babylonian flood-hero Atraḥasīs who was ordered to build a circular boat to escape the forthcoming disaster. Claims were made in the press that the Ark of Noah would have been, by implication, a circular boat too. In this article the authors investigate the Ancient Near Eastern traditions of a great flood and the building of a rescuing-vessel concluding that the Biblical stories, although adopting many features from the Mesopotamian traditions, cannot be read as presenting a circular boat. In the Hebrew appropriation, the noun *tēbāh* is used, containing an intended intertextual allusion to the story of Moses as a child in Exodus.

Krantenbericht als aanleiding

Op 1 januari 2010 verscheen op de website van de Britse kwaliteitskrant *The Guardian* een interessant cultuur-historisch artikel. Daarin werd melding gemaakt van de ontcijfering door de curator Irving Finkel van een 37 eeuwen oud kleitablet, met daarbij een bijzonder detail over de vorm van de boot in het verhaal over de grote vloed. Op dat tablet bleken verwijzingen te staan naar het oud-Babylonische verhaal over de zondvloed, het Atraḥasīs-epos. Op het kleitablet staat te lezen dat Atraḥasīs de opdracht ontvangt een boot te bouwen. Als instructie krijgt hij mee: ‘Teken de boot die je gaat bouwen, met een rond ontwerp. Laat haar lengte en breedte gelijk zijn!’ Het krantenbericht suggereert vervolgens, dat de ark van Noach naar Mesopotamisch model gebouwd ook wel een ronde boot zou zijn geweest.¹ Dit krantenbericht bevat enkele veronderstellingen en claims – met name over de identiteit van de Mesopotamische boot en de ark uit Genesis 6–9. Inmiddels is het Ark-tablet officieel gepubliceerd.² Dat is voor ons aanleiding om nog eens goed naar het materiaal te kijken en de gemaakte claims tegen het licht te houden.

¹ M. Kennedy, ‘Relic reveals Noah’s ark was circular’, *The Guardian Online*, 01-01-2010, <http://www.theguardian.com/uk/2010/jan/01/noahs-ark-was-circular>. Het bericht werd vervolgens door kranten wereldwijd overgenomen.

² I. Finkel, *The Ark before Noah: Decoding the Story of the Flood*, London 2014, 357–368.

De vorm, het materiaal en de maten van de Ark in Genesis 6–9

In het Bijbelboek Genesis wordt in de hoofdstukken 6–9 de geschiedenis van de zondvloed verteld. Naar algemeen wordt aangenomen is de huidige tekst het resultaat van het dooreenvlechten van een tweetal oorspronkelijk onafhankelijke tradities. In een oudere traditie, die vroeger aan J werd toegeschreven, is tegen het einde van de Babylonische Ballingschap een Priesterlijke tekst geweven. Deze P-tekst legt meer de nadruk op elementen van tijd en reinheid. Het is hier niet de plek om de bronnensplitsing van het zondvloedverhaal uitvoerig uit te tekenen.³ De plot van het zondvloedverhaal mag bekend zijn. Uit onvrede met de levenswijze van de mensheid besluit God de aarde met een vloed te verdelgen. Hij wijst echter een kleine groep mensen rondom Noach aan die met behulp van een ark voor continuïteit van het leven van mens en dier moet zorgen.

In Genesis 6:14–15 krijgt Noach de volgende instructie voor de bouw van de ark:

Maak jij nu een ark van pijnboomhout. Maak daar verschillende ruimten in, en bestrijk hem vanbinnen en vanbuiten met pek. Maak hem driehonderd el lang, vijftig el breed en dertig el hoog. (NBV)

Bij deze instructie vallen een aantal zaken op. Ten eerste: de boot wordt een *tēbāh*, ‘ark’, genoemd, daarover dadelijk meer. Ten tweede moet de ark van pijnboomhout worden vervaardigd, aldus de vertaling van de NBV. De BGT houdt het simpel op een ‘houten boot’. NBG en HSV spreken raadselachtig over een boot van ‘goferhout’. Het op verschillende wijze vertaalde Hebreeuwse woord *gopher* komt in het Oude Testament alleen voor in Genesis 6:14. De precieze houtsoort is moeilijk vast te stellen. Het hout moet aan beide zijden met teer worden besmeerd. In de ark moeten aparte ruimtes worden gemaakt. Het Hebreeuwse woord voor deze ruimtes, *qēn*, betekent eigenlijk ‘nest’. Aangezien naast vogels ook landdieren in de ark werden gebracht, zal wel aan ‘nestachtige ruimtes’, ‘lagers’ of ‘dierenhokken’ moeten worden gedacht.⁴

³ Zie daarvoor naast de recente commentaren op Genesis, o.a. D.M. Carr, *Reading the fractures of Genesis: Historical and literary approaches*, Louisville 1996.

⁴ Terzijde wijzen we op de vertaling van Gen. 6:14 in de NEB: ‘Make yourself an ark with ribs of cypress; cover it with reeds and coat it inside and out with pitch’. Deze vertaling berust op een lezing van het Hebr. *qinnîm*, ‘nesten; ruimtes’, als **qānîm*, ‘riet’; zoals voorgesteld door o.a. G.R. Driver, ‘Problems and Solutions’, *Vetus Testamentum* 4 (1954), 243.

Ten vierde worden de maten gegeven. De oud-Israëlitische el, 'ammāh, was circa 45 cm lang.⁵ Volgens het Boek Genesis had de ark het model van een zeer langwerpige schoenendoos (**Fig 1**):

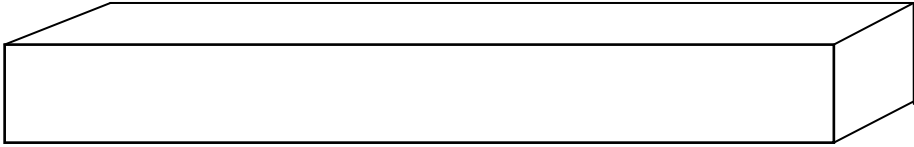

Fig. 1: schaalmodel van de ark volgens Genesis 6:15

Het Boek Genesis bevat geen bericht over het bouwen van de ark. Genesis 6:22 vermeldt dat Noach alles deed 'zoals God hem had opgedragen'.

De ark van Noach en het mandje van Mozes

Er is reeds vaak gewezen op een overeenkomst tussen de ark van Noach en het mandje van Mozes. De moeder van Mozes wil haar kind beschermen tegen de gruweldaden van de Egyptenaren. Zij bedenkt een plan en:

nam een mand van papyrus, bestreek die met pek en teer, legde het kind erin en zette de mand tussen het riet langs de oever van de Nijl. (Exod. 2:3; NBV)

Het woord voor 'mand' is hetzelfde als het woord voor 'ark' in Genesis: *tēbāh*. Het gaat ons in dit verband niet om een analyse van alle mogelijke heilshistorische of typologische implicaties van deze overeenkomst. Ons oog is op de realia gericht. Daarbij valt een aantal verschillen tussen Genesis 6 en Exodus 2 op. In Exodus 2 is de *tēbāh* gemaakt van het riet van de papyrusplant. Deze plant groeide in de oudheid zowel aan de oevers van de Nijl als aan de oevers van de Eufraat. Om de *tēbāh* waterdicht te maken werd hij met *hēmār*, 'asfalt', en *zēphèt*, 'teer', besmeerd. De maten en de vorm van het mandje worden niet gegeven. Het feit dat de mand tussen het riet aan de oever kon worden geplaatst kan een indicatie van een relatief geringe omvang zijn.

Het is opmerkelijk, dat zowel Noach als Mozes gered werden van een zekere ondergang doordat zij sloop gingen in een *tēbāh*. Op de cultuur-historische achtergrond van deze overeenkomst zullen we dadelijk terugkomen. Eerst willen we een blik werpen op andere oud-oosterse tradities over de zondvloed.

⁵ Zie o.a. P.J. King, L.E. Stager, *Life in Biblical Israel*, Knoxville 2001, 200.

Oud oosterse zondvloedtradities

Er is waarschijnlijk geen verhaal uit het oude Nabije Oosten dat in zoveel verschillende varianten bekend is als het verhaal van de zondvloed en dus ook het verhaal van de ark. Dat blijkt ook uit de veelheid van namen die de held van de zondvloed draagt. In de standaardversie van het Gilgamesh-epos heette hij Utnapistim. Deze naam, ‘hij die het leven vond’, is in zekere zin een vertaling van de naam van de held in de oudste Sumerische zondvloedverhalen: Ziu-sudra (deze oude Sumerische naam leeft nog voort in de Griekse tekst van Berossus: Xisuthros). In Babylonië stond hij bekend als Atrahāsīs. De Hettitische en Hoerritische teksten uit Klein-Azië kennen Ullus/Ulluya als de held van de zondvloed. In de joods-christelijke geschriften is hij bekend geworden als Noë, Noach en in de Koran als Nuch. In de meeste van die verhalen speelt het gebeuren van de oer- of zondvloed⁶ een prominente rol, hoewel niet in alle. Hoe dat precies zit, is nog niet afdoende opgehelderd. In een aantal gevallen lijkt het ontbreken van het zondvloedverhaal archeologisch toeval, zoals in een Oudbabylonische versie van Gilgamesh.⁷ Deze tekst is afgebroken op het moment dat de veerman van Utnapistim aan Gilgamesh opdraagt nieuwe roeispanten te vervaardigen voor zijn veerboot, ter compensatie van de verloren gegane peddels of vaarbomen.

Niet in alle thans bekende versies van Gilgamesh wordt over de bouw van de ark gesproken. Dat is wel het geval bij alle bekende versies van het Atrahāsīs-epos.⁸ De bouw van de ark komt voor in de Sumerische voorganger van het Atrahāsīs-epos in het zondvloed-verhaal van Ziu-Sudra.⁹ Dat is eveneens het geval in de jongste versie van Gilgamesh uit Nineve en de tradities

⁶ Het woorddeel ‘zond’ in zondvloed heeft van oorsprong niets met ‘zonde’ te maken. Het element gaat terug op het Middelnederlandse versterkende voorvoegsel *zene-* of *sene-*. Een relatie met ‘zonde’ is pure volksetymologie. Het element *sin(d)/sond-* in ‘zonde’ heeft een andere oorsprong.

⁷ Fragment vermoedelijk uit Sippar; A.R. Millard, ‘Gilgamesh X: A New Fragment’, *Iraq* 26 (1964), 99–105; zie K. Hecker, ‘Das akkadische Gilgamesch-Epos’, in: K. Hecker et alii, *Mythen und Epen II* (TUAT III/4), Gütersloh 1994, 666–667; H. VanStiphout, *Het epos van Gilgameš*, Nijmegen 2001, 253–256.

⁸ Ook in een Anatolische tweetalige tekst met de Akkadische versie van het Atrahāsīs-verhaal in de linker kolom met de Hettitische vertaling in de rechterkolom; KUB 36, 74 (Bo 403) (+) Kbo 36, 26 (809/z), zie E. Rieken et al. (ed.), hethiter.net/; CTH 347.2 (INTR 2014-10-10).

⁹ Deze versie, die veel meer bevatte dan het zondvloedverhaal, is ook wel bekend als de Eridu-Genesis. Juist het verhaal van de bouw van zijn boot en de komst van de vloed zelf zijn in deze versie weggebroken; zie M. Civil, ‘The Sumerian Flood Story’, in: Lambert, Millard, *Atrahasis*, 138–145; Th. Jacobsen, ‘The Eridu Genesis’, *Journal of Biblical Literature* 100 (1981), 513–529. Een echo van deze versie is overgeleverd door Berossus in zijn werk *Babyloniaca*, zie W.G. Lambert, A.R. Millard, *Atrahasis: The Babylonian Story of the Flood*, Oxford 1969, 134–137; Finkel, *The Ark before Noah*, 99–101; G.E.E. de Breucker, *De Babyloniaca van Berossos van Babylon: inleiding, editie en commentaar* (Diss. Groningen), 2012.

die we vinden in Bijbel en Koran.¹⁰ Dat betekent echter niet dat het verhaal over de vorm en de bouw van de ark eenvormig was.

De vorm, het materiaal en de maten van de boot in Gilgames XI

In 1872 maakte George Smith, medewerker bij het British Museum in Londen, een bijzonder vondst wereldkundig. Te midden van kleitabletten afkomstig uit Nineve trof hij het Babylonische bericht van de zondvloed aan.¹¹ De door hem gevonden en uitgegeven tekst staat nu bekend als de elfde tafel van het Gilgamesh-epos. In het Gilgamesh-epos is het verhaal over de grote vloed ingebed in de oudste literaire prestatie van de mensheid. De zogeheten ‘standaardversie’ is ontstaan in Uruk circa 1200. De tekst verhaalt in twaalf tabletten over Gilgamesh de legendarische koning van Ur. Deze koning was ontembaar machtig. De goden nemen een besluit en creëren een vriend om hem menselijker te maken. Deze vriend, Enkidu, en Gilgamesh beleven avonturen die aan Hercules doen denken. Na de dood van Enkidu treurt Gilgamesh en gaat hij op zoek naar het eeuwige leven. In de onderwereld vindt hij Utnapistim, de held van de zondvloed, die hem het verhaal vertelt. Gilgamesh krijgt van Utnapistim het kruid voor het eeuwige leven mee, maar terwijl de held slaapt, steelt een slang het kruid. Het epos eindigt ermee dat de held de begrensdheid van het bestaan aanvaardt. Hij neemt er genoeg mee dat latere geslachten hem zullen herinneren als de koning die de muren van Ur bouwde.¹²

In de elfde tafel vertelt Utnapistim aan Gilgamesh hoe hij ontkomen is aan de grote vloed en daardoor het eeuwige leven heeft verworven. De god Ea had hem – met een riethek en een tichelmuur als intermediair – het geheime plan van de goden bekend gemaakt. De goden hadden om onduidelijke redenen besloten een vloed te sturen. Utnapistim krijgt van Ea de opdracht om een boot te bouwen:

10 De zaak wordt nog extra gecompliceerd door het feit dat in Anatolië niet alleen het Atrahasis-epos werd gelezen zoals we het kennen uit Mesopotamië, maar dat er ook een Hettitische bewerking bestond die er tamelijk sterk van afwijkt. Zie hierover A.M. Polvani, ‘Hittite Fragments of the Atrahasis Myth’, in: *Semitic and Assyriological Studies Presented to Pelio Fronzaroli by Pupils and Colleagues*, Wiesbaden 2003, 532-39 en M. Dijkstra, ‘De zondvloed op drift’, *Schrift* 47.1 (2015), 16-20.

11 G. Smith, *The Chaldean Account of the Flood* (Transactions of the Society of Biblical Archeology 2), London 1873, 213-234; over Smith zie: D. Damrosch, *The Buried Book: The Loss and Rediscovery of the Great Epic of Gilgamesh*, New York 2007.

12 Van Stiphout, *Het epos van Gilgameš*, biedt naast een zorgvuldige vertaling van alle Gilgamesh-tradities ook een heldere inleiding in het epos.

De boot die je bouwt,
 Moet gelijke afmetingen hebben.
 Zijn lengte en breedte moeten hetzelfde zijn.¹³

Even later verhaalt Utnapistim hoe hij de opdracht uitwerkte:

De oppervlakte was 36 aren, de hoogte van de zijden 10 roeden.
 En de zijden van het dak waren elk ook 10 roeden.
 Toen ontwierp ik de structuur en zette die als volgt op:
 Ik bracht zes dekken aan.
 En verdeelde het [schip?] zo in zeven.
 Het ruim verdeelde ik in negen.
 In het midden sloeg ik de pluggen vast.
 Ook voorzag ik het schip van vaarbomen en tuigage.
 18.000 liter pek goot ik in de oven.¹⁴

De boot van Utnapistim is van een ander model en formaat dan die van Noach. De boot van Utnapistim heeft de vorm van een kubus. Het bouw materiaal wordt niet genoemd, maar het vermelden van de ‘pluggen’ en het aanmaken van teer doet gebruik van hout vermoeden. Evenals in Genesis is er een interne indeling. De boot van Utnapistim kent zeven verdiepingen met daarin telkens negen ruimtes.

Het is opmerkelijk dat de É-TEMEN-AN-KI tempel, ‘huis van de verbinding van hemel en aarde’, in Babylon eveneens zeven bouwlagen kende met daarin 63 (9 X 7) vertrekken. Vermoedelijk had de boot van Utnapistim een vergelijkbare functie om aarde en hemel bij elkaar te houden.¹⁵

De vorm, het materiaal en de maten van de boot in het Atrahāsīs-epos

Ouder dan de standaardversie van het Gilgamesh-epos is het oud-Babylonische epos van Atrahāsīs. Ook in deze tekst uit ca. 1800 v. Chr. is het zondvloedverhaal al ingebed in een grotere vertelling over het ontstaan van de menselijke beschaving.¹⁶ Dit epos begint ermee te vertellen, dat er aanvankelijk alleen goden waren. Het lot had hun taken verdeeld. De zeven grote goden (de Anunnaki) werden gediend door de mindere goden (de Igigi). Deze mindere goden komen in opstand tegen hun lot: zij willen gelijk zijn aan de grote goden. Hun wens wordt ingewilligd en de mens wordt geschapen om alle

¹³ Gilg. Ep. XI:28–30.

¹⁴ Gilg. Ep. XI:57–61

¹⁵ Zie: A.R. George, ‘The Tower of Babel: Archaeology, History and Cuneiform Texts’, *Archiv für Orientforschung* 51 (2005/2006), 75–95.

¹⁶ Editie: Lambert, Millard, *Atrahasis*.

goden te dienen. De mens is samengesteld uit klei en het bloed van de geofferde god Wê-ila. De mensen vermenigvuldigen zich echter snel en ontembaar. Hun rumoer houdt de goden uit hun middagslaapje. Daarom proberen de goden de omvang van de mensheid in te dammen. Een hongersnood heeft geen effect. Het plan van een grote vloed wordt verraden aan Atraḥasīs via een rietmat als intermediair. De mensheid blijft bestaan. De goden schikken zich hierin en bedenken verschillende geboortebepalende maatregelen.

De god Enki verbreekt de solidariteit onder de goden en geeft Atraḥasīs de volgende opdracht:

Muur luister naar mij!
 Rietmat let op al mijn woorden!
 Vernietig je huis, bouw een boot
 Versmaad je bezit en red leven
 De boot die je zal bouwen
 [...] zullen gelijk zijn [...] ¹⁷

Het model van de boot van Atraḥasīs is niet duidelijk. De laatste regel ‘[...] zullen gelijk zijn [...]’ kan op allerlei manieren worden gelezen. We komen daar straks op terug. Ook de grootte van de boot blijft ongenoemd. Het materiaal, waaruit de boot moet worden gemaakt, zijn de delen van het woonhuis van Atraḥasīs. In Mesopotamië waren woningen veelal uit tichelsteen of uit riet opgetrokken.¹⁸ Aangezien een schip van tichelstenen niet lang blijft drijven, kan worden aangenomen dat de boot van Atraḥasīs van riet was vervaardigd.

De boot van Atraḥasīs en de quppu van Sargon

Voordat we over de vondst van Finkel kunnen spreken, zullen we eerst nog aandacht moeten besteden aan enkele andere oud-oosterse teksten. Uit het tweede millennium v. Chr. stamt een tekst die bekend staat als de Sargon-legende. In deze tekst verhaalt de later roemruchte koning van Akkad (2334–2279) over zijn nederige geboorte:

Ik ben Sargon, de grote koning, koning van Akkad.
 Mijn moeder was een hogepriesteres, maar ik weet niet wie mijn vader was.

...

¹⁷ Atr. III i:20-27.

¹⁸ Zie bijvoorbeeld J.N. Postgate, *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History*, London 1992.

Mijn moeder, een hogepriesteres, werd zwanger van mij en baarde mij in het geheim.

Zij legde mij in een rieten *quppu* en maakte de opening waterdicht met bitumen.

Zij legde me te vondeling in de rivier, vanwaar ik niet kon terugkomen.

De rivier zweepte mij mee en bracht mij naar Aqqi de waterdrager¹⁹

Aqqi redt hem uit het water en dankzij de zorg van de godin Ishtar groeit Sargon op en wordt hij een beroemde koning. Terecht wordt er een thematisch verband gelegd tussen de Sargon-legende en het bericht over de geboorte van Mozes in Exodus 2. Beiden werden in een rieten vaartuig aan de rivier toevertrouwd en beiden groeiden desondanks uit tot een held voor hun volk.

Het vaartuig van Mozes wordt – met een intertekstuele knipoog naar Genesis 6–9 – een *tēbāh* genoemd. De auteur van de Sargon-legende heeft niet het overeenkomstige Akkadische woord *tubbū* gebruikt, maar noemt het vaartuig een *quppu*, een woord dat traditioneel met ‘kist; doos’ is vertaald. Het door Finkel uitgegeven Ark-tablet werpt een interessant nieuw licht op dit woord *quppu*, maar daarover later meer.

Anatolische zondvloedtradities

Van de Hettitische versie van het Gilgamesh-verhaal kunnen we de tekst van het derde tablet redelijk goed reconstrueren vanaf het moment dat Enkidu sterft en Gilgamesh wanhopig besluit op zoek te gaan naar Ullus, de held van de zondvloed in de Hettitische versie.²⁰ Hij arriveert na lange omzwervingen bij de zee en heeft zelfs een ontmoeting met de gepersonifieerde Zee en zijn vizier Impaluri. De ontmoeting is geen succes, want de Zee begint te vloeken en te schelden op de Schikgodinnen, die hem nu met Gilgamesh opzadelen. Waarschijnlijk adviseert vizier Impaluri hem nu een bezoek te brengen aan Ziduri/Nachmizuli, de waardin, die bezig is bier te brouwen op de oever van de Zee.²¹ Hoewel de tekst slechts deels bewaard is, horen we van haar dat

¹⁹ Sargon Legende:1-8; tekst volgens B. Lewis, *The Sargon Legend: A Study of the Akkadian Text and the Tale of the Hero who was Exposed at Birth*, Cambridge 1980; zie ook Finkel, *Ark before Noah*, 133–135.

²⁰ In de archieven van Hattusa bevonden zich ook nog twee Hoerritische versies van Gilgamesh, maar die zijn zo fragmentarisch dat het niet de moeite loont ze hier voor het doel van dit artikel ter sprake te brengen. Het beschikbare materiaal wordt gepresenteerd in M. Salvini en I. Wegner, *Die mythologische Texte* (Corpus der Hurritischen Sprachdenkmäler 1/6), Rome 2004, Nrs 1–5, zie verder G.W. Beckman, ‘Gilgamesh in Hatti’, in G.W. Beckman et alii (red.), *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on the Occasion of his 65th Birthday*, Winona Lake 2003, 37–57; A. Archi, ‘Transmission of Recitative Literature by the Hittites’, *Altorientalische Forschungen* 34 (2007) 185–203. We noteren hier alleen dat een fragment de namen van Urshanabi, Ullus en Gilgamesh tezamen noemt (KUB 8,60 [Bo 3021]).

²¹ Opvallend is dat deze gestalte in de verschillende versies bekend staat als Ziduri, de naam die we ook kennen uit de Mesopotamische overlevering, maar ook met de Hoerritische naam Nachmizuli. Overigens is ook Ziduri/Siduri van oorsprong een Hoerritisch woord dat ‘meisje’ betekent.

alleen de zon zijn weg dag en nacht kan gaan over de wateren des doods, maar dat er voor stervelingen geen weg is, behalve dan gebruik te maken van de veerboot van Ursanabi, de veerman van Ullus. Gilgamesh neemt dat nogal letterlijk, met desastreuze gevolgen. Hij vernielt de twee stenen peddels van de veerman nog voor hij goed en wel kennis met Ullus heeft gemaakt. Wij kennen dit verhaal ook uit de oud-Babylonische overlevering en de latere Assyrische standaardversie. Ursanabi wil eerst niet helpen omdat Gilgamesh zijn vaarbomen heeft vernield. Gilgamesh krijgt nu de opdracht een aantal nieuwe roeispanten of vaarbomen van hout te maken.²² Als ze onderweg zijn breekt de tekst af, maar in de restanten van het vervolg wordt nog wel de naam van Ullus genoemd.

Er is een groot fragment KUB 8.62 dat we weliswaar nog niet goed in het geheel kunnen plaatsen, maar dat zonder twijfel over de ontmoeting van Gilgamesh en Ullus gaat. Misschien was het een fragment van het vierde tablet van de Hettitische serie over Gilgamesh. Ook hierin is echter geen woord te vinden over de bouw van de ark. Het lijkt ons echter wel mogelijk dat de tekst het moment beschrijft waarop Ullus de ark verlaat met de wilde dieren en de vogels die aan boord waren. Hieronder volgt de vertaling van het desbetreffende stuk van KUB 8,62:

Kolom I?

.....
 het wild gedierte der ste[ppe] niet[
 [het sch]ip(?) gaat hij binnen. Hij bi[dt] de *zatra* (acc)
 En hij knielt hij [neer] en de dieren der steppe [volgen?] hem.

 Alle [wilde dieren] der steppe [
 De *tarla*-vogel en de *tarumaki* [vogel [komen naar buiten]
 en bij Ullu daar beneden [verzamelen zij zich?]

 En als hij de stad Itla [bereikt] wast hij zich [van achter]
 en van voren en ... hij zich ... []
 Kom! En dan de schaal zich ... []
 En vuur [verspreidt] de geur(?) [
 En de geur van brood [
 De geur van warm brood [

²² In de Hettitische Versie is het aantal weggebroken, maar in de Oud-Babylonische versie zijn het er 300 en in de standaardversie zijn het er eerst 12 en dan 120! Wat hiervan de implicatie is, wordt niet verteld, maar het zal wel met het verschil tussen steen en hout te maken hebben.

En zij komen [op de geur af

 Nu dan eet en drink, verzadig [u en bezat u]

Het is jammer dat de tekst zo stuk is, maar het is goed denkbaar dat hier ooit het moment werd beschreven waarop de held van de zondvloed na het verlaten van de ark de goden offert, die als vliegen op de geur van het offervlees afkomen.²³

Nog twee Mesopotamische teksten

Er blijven bij nader inzien maar twee teksten over die naast de nieuwe tekst van Finkel en de standaardversies enige directe gegevens bieden over de wijze waarop men zich de bouw van de ark voorstelde, te weten CBS 13532 en het beroemde fragment DT 42.²⁴ Het laatstgenoemde fragment dat zijn afkorting heeft te danken aan het dagblad de *Daily Telegraph*, dat de expeditie van George Smith na zijn beroemde lezing uit 1872 financierde, werd inderdaad persoonlijk gezocht en gevonden door Smith, maar bleek geen deel te zijn van de standaardteksten van Atrahāsīs en Gilgamesh.

Het fragment CBS 13532 biedt de opdracht tot de bouw van een boot, een ^{gis}MÁ.GUR.GUR,²⁵ die ‘Bewaarder van leven’ (*naširat napištim*) gedoopt moet worden. Dit is de enige tekst waarin de boot ook een naam krijgt die doet denken aan de naam de held die hem moest bouwen: Utnapistim. In deze Middel-babylonische tekst wordt *expressis verbis* gezegd dat de boot geheel van riet gebouwd moet worden, die vervolgens van een sterke bitumenlaag voorzien moet worden. Bovendien wordt hem opgedragen de boot geschikt te maken voor het opnemen van ‘wild gedierte der steppe en de vogelen des hemels’. De tekst is helaas afgebroken, zodat we niet weten of hier ook ‘hokachtige ruimtes’ zijn bedoeld (Gen. 6:15; Gilg. Epos XI:60).

De DT 42 tekst voegt er niet veel meer aan toe, ook al omdat juist de

²³ Zie ook Gilg. Ep. XII, 160; Gen. 8:18–21. We kunnen binnen het bestek van deze bijdrage niet ingaan op de vraag naar de relatie tussen de held van de zondvloed en de Mesopotamische tradities over de Apkallu’s, de zeven vergoddelijkte wijzen van voor de grote vloed.

²⁴ De gemiddelde belangstellende voor deze materie heeft zelden een idee hoe fragmentarisch de overlevering soms is. Zo hoeft er geen twijfel over te bestaan dat de Sumerische versie en ook het Oudbabylonische Schøyen-tablet (zie citaat in Finkel, Finkel, *The Ark before Noah*, 95) een passage hebben gehad waarin de bouw van de ark werd beschreven, maar de betreffende passage is verdwenen of te fragmentarisch om daar iets uit op te maken. Dat geldt ook voor de Assyrische recensie van Atra-Hasis (versie U in Lambert, Millard, *Atrahasis*, 123)

²⁵ Waarschijnlijk een fout voor het gangbare GIŠ.MÁ.GUR_s = *makur(r)u*, ‘boot’. Volgens Finkel, *The Ark before Noah*, 311–312, zou een ^{gis}MÁ.GUR.GUR een super *magur*-boot zijn. In ieder geval wordt er waarschijnlijk een soort aak mee bedoeld.

beschrijving van de boot en zijn ontwerp, dat Ea gevraagd wordt op de grond te tekenen, in dit fragment afwezig is. Veelbetekend is echter dat in de gebroken beschrijving de frase *ki-ma kip-pa-ti[m ...]*, ‘als een cirke[l ...]’, bewaard is gebleven.²⁶ Over de boot zelf of een element ervan, wordt gezegd dat deze de vorm van een cirkel heeft. Terecht merkt Finkel op dat dit niet hetzelfde is als zeggen dat de boot cirkelvormig moet zijn.²⁷ Toch blijkt de opmerking niet zonder betekenis voor het verstaan van de bouwwijze van de ark tot in Assyrische tijd, ook voor de beschrijving van de ark in de standaardversie van Gilgamesh, zoals Finkel uitvoerig betoogt. Blijkbaar was een ronde boot of ark een standaard verhaalelement in de oudste Mesopotamische tradities.

Tenslotte willen we in dit verband nog wijzen op het Sumerische zondvloedverhaal, ook wel de ‘Eridu-Genesis’ genoemd naar de vindplaats van de belangrijkste fragmenten.²⁸ Ook in deze tekst komt het ‘rietwand-motief’ voor. De goden An, Enlil en Ninħursag maken aan Ziusudra, de held van dit epos, het plan van de goden bekend de aarde met een storm te verdelgen:

‘Zij-muur, ik wil tot je spreken, [houd vast] aan mijn woord’ (iv:154)

De opdracht een boot te bouwen is helaas niet overgeleverd. Wel is er verderop sprake van een grote boot die door de golven geteisterd wordt. Het Sumerische woord voor deze boot, ^{gis}m á .g u r₄ .g u r₄, duidt door de verdubbeling van het wordelement g u r₄ op een extreem grote *makurru*-boot. Een dergelijke boot had de vorm die lijkt op het overlappende segment tussen twee gelijke cirkels.²⁹

Vondst van Finkel: een ander verhaal of een schooltekst met een alternatief ontwerp?

Het is niet onze bedoeling in dit artikel het belang van de vondst van Irving Finkel te bagatelliseren. Ondanks de kritische kanttekeningen die wij daarbij plaatsen, blijft het een vondst van groot belang. Meer nog dan de tekst zelf biedt het boek van Finkel vele nieuwe inzichten in de traditie en vormgeving van de oud-oosterse zondvloedverhalen. Zo wordt duidelijk, dat er in de loop der millennia een ontwikkeling en een verschuiving is in de beschrijving van de vorm van de ark en het materiaal waarmee de boot gebouwd was. Terzijde

²⁶ DT 42:2; voor de tekst zie Lambert, Millard, *Atrahasis*, 128–129.

²⁷ Finkel, *The Ark before Noah*, 128–129.

²⁸ Zie Civil, ‘The Sumerian Flood Story’, 138–145; Jacobsen, ‘The Eridu Genesis’.

²⁹ Zie Finkel, *The Ark before Noah*, 311–312.

merken we op dat ‘de ark’ nooit heeft bestaan.³⁰ Het antwoord op de vraag hoe de ark er oorspronkelijk uit zag, laat zich niet geven, ook niet door de nieuwe tekstvondst. Dat blijkt alleen al uit het karakter van deze tekst. Het is een soort schooltekst.

Dat is uiteindelijk ook de conclusie van Finkel, nadat hij eerst terecht heeft vastgesteld dat de tekst in deze vorm geen verhalende tekst is. Het is dus niet een fragment uit de oudst bekende versie van Atraḥasīs en vermoedelijk ook niet een excerpt of hoofdstuk uit een andere soortgelijke verhalende tekst. Vervolgens overweegt Finkel of onze tekst misschien een soort libretto was, door een verteller te gebruiken als geheugensteun bij een dramatische opvoering van het zondvloedverhaal. Maar de tekst mist daarvoor juist de nodige dialogen. Na de opdracht van de god Enki vinden we hoofdzakelijk monologen van Atraḥasīs.³¹ Daartussenin staan twee korte berichten: de mededeling dat de god Sin vastbesloten is tot vernietiging en de oproep om de dieren twee aan twee naar de ark te laten komen.³² Hoewel het tablet behoorlijk beschadigd is, vooral aan de achterkant, is het wel een compleet tablet in die zin dat de randen ervan bewaard zijn. Het is echter niet het bekende vierkolommige tablet dat meestal voor mythologische teksten wordt gebruikt. Anders gezegd, het tablet bevat de tekst die de schrijver erop wilde schrijven, niet minder, maar ook niet meer. Wel hebben redenen om aan te nemen dat de tekst begint met een verwijzing naar de mythologische traditie, namelijk de opdracht een boot te bouwen in regels 1-12.

Muur, muur, rietwand, rietwand!
 Atraḥasīs, schenk aandacht aan mijn raad!
 Zodat je eeuwig zult leven.
 Vernietig je huis, bouw een boot,
 Negeer je bezit en red je leven.
 Maak een tekening van de boot, die je bouwt,
 een ontwerp in de vorm van een cirkel.
 Laat haar lengte en breedte gelijk zijn,
 Haar grondvlak een *iku* groot,
 Haar zijden een *nindan* hoog.
 Je zag eerder van touw en biezen strengen gemaakt(?),
 Laat iemand voor jou de palmvezels en bladeren vlechten.

³⁰ De onmogelijk te beantwoorden vraag naar de historiciteit van ‘ark’ en ‘grote vloed’ laten we hier rusten.

³¹ Hetgeen overigens moet aangenomen worden, want Atraḥasīs wordt in de tekst nergens als spreker aangeduid, zoals ook Finkel, *The Ark before Noah*, 300, zelf constateerde. Wel is Atraḥasīs een aangesproken persoon (Ark Tablet:2).

³² Ark Tablet:49–52.

Zeg dat zeker 14.430 *sutu* materiaal nodig is...

Op zich is dit deel al uitvoeriger dan de opdracht die we in de verschillende verhalende versies, zowel oud als jong aantreffen. Zowel in het Gilgamesh-epos als in het Atrahāsīs-epos. Anders dan in de oud-Babylonische versie van Atrahāsīs gaat het Ark-tablet verder met de uitvoering van de opdracht in de eerste persoon, dat wil zeggen in autobiografische stijl. Dat is de stijl die we beter kennen uit het Gilgamesh-epos, waarin Utnapistim het verhaal van de vloed en de opdracht een ark te bouwen vertelt aan Gilgamesh. Dat is begrijpelijk, want daar haalt Utnapistim zijn herinneringen op aan het gebeuren. Uit Ugarit is ook een tekst van Atrahāsīs bekend, die in autobiografische stijl is geschreven.³³ De conclusie lijkt gewettigd dat de auteur van onze tekst het gegeven van de opdracht tot bouw van de ark, heeft aangegrepen om die in autobiografische, in zekere zin in pseudepigrafisch stijl te bewerken en te become-tariëren. De auteur gaat als het ware in de schoenen van Atrahāsīs staan en legt zijn eigen gedachten en overwegingen over de bouw van de ark in de mond van zijn held. Met dit gegeven kan hij zo een geleerd traktaat schrijven over de bouw van een bepaald type boot in het algemeen en de ark van de Babylonische Noach in het bijzonder.

Waarschijnlijk wilde de auteur niet alleen Atrahāsīs zichzelf laten presenteren als een voorbeeldig wijze van vóór de zondvloed, maar had hij ook als doel dit traktaat te gebruiken voor het taal- en rekenonderricht in zijn school. De tekst zit dan ook vol technische termen (cirkel, lengte, breedte), waarvan de exacte betekenis nog niet vaststaat, materialen en maten en rekeneenheden, zoals IKU, een oppervlakte maat, PI, een breedtemaat, NINDAN, een hoogtemaat, SU.SI, ‘vinger’, namen van planten die als veevoer gebruikt worden etc. Het verschil met de gewone narratieve versies is op dit punt opvallend. Het gaat de auteur niet meer zozeer om het verhaal van de ark als wel om de *ešertu* (*uššurtu*) ‘het ontwerp’ of bouwwijze, maar ook om de techniek die bij de bouw en inrichting van de ark komt kijken.

Het grote belang van de tekst is dan ook dat we deze versie en daarmee samenhangende teksten (DT 42; CBS 13532) nu beter kunnen begrijpen. Het lijkt geen twijfel dat we ons bij de oud-Babylonische ark inderdaad een voorstelling moeten maken van een soort *coracle*, een boot met een frame van latten en ribben overtrokken met waterdicht gemaakt materiaal (huiden, riet etc.). Uit Mesopotamië, met name in de Delta van de Eufraat en Tigris, is een vaartuig bekend, dat de vorm had van een geweldig grote ronde mand. Tot ver

³³ Zie Lambert, Millard, *Atrahasis*, 131–133.

in de twintigste eeuw n. Chr. werd van dit type boot gebruik gemaakt om de wateren te bevaren. Zo'n vaartuig, in het Arabisch een *guffa*, was vervaardigd van riet, biezen, wilgentenen en palmvezels en werd waterdicht gemaakt met een laag pek. Betekent deze lange nautische traditie dat de ark in de verhalen altijd dezelfde bouwwijze heeft gekend?

Tebah, ṭubbû en tb.t / tabût; Quppu en q/gufa

Hierboven werd al vastgesteld dat in het Bijbelverhaal voor de ark van Noach een ongewoon woord gebruikt wordt: *tēbāh*. Hetzelfde woord wordt ook gebruikt ter aanduiding van het 'biezen mandje', waarin het kind Mozes werd prijsgegeven aan de golven van de Nijl. In tegenstelling tot de rest van de oud-oosterse zondvloedverhalen, waarin gangbare woorden voor 'schip': ^{gīs}MÁ = *eleppu*; ^{gīs}MÁ.GUR = *makur(r)u* worden gebruikt, hecht de Bijbelse verteller er blijkbaar aan juist de term 'schip' te vermijden voor de ark van Noach. Daardoor wordt de intertekstuele relatie met het 'biezen mandje' van Mozes of eigenlijk het 'biezen arkje bestreken met pek en teer' nog significanter. Waarschijnlijk werd aan de andere kant van de vruchtbare Halve Maan al eerder een vergelijkbaar thematische verband gelegd. In de bovengenoemde legende van Sargon wordt het buitenechtelijke kind in een biezen *quppu*-mand, dichtgestreken met pek,³⁴ aan de rivier toevertrouwd. In het recent teruggevonden Ark-tablet wordt het vaartuig dat redding moet brengen tegen de opkomende vloed eveneens als een *quppu* voorgesteld. Zoals er in de Hebreeuwse Bijbel een verband is tussen de ark van Noach en de ark van Mozes, zo zou er in Mesopotamië een verband geweest kunnen zijn tussen de *quppu* van Sargon en die van Atraḫasīs.

Het lijkt geen twijfel, dat dit begrip *quppu* verband houdt met het latere Irakees-Arabische woord *quffa(t)*,³⁵ een 'grote mand' maar ook de typische ronde boot of *gufa*, die tot in de laatste eeuw in gebruik was in de natte streken en moerassen van Zuid-Irak. Het enig probleem waar Finkel geen oplossing voor heeft, is dat ondanks de beschrijving van de ark als zo'n gigantisch

³⁴ Letterlijk: 'zij sloot mijn toegang met pek'. Wellicht dat ook in DT 42:3-4 iets dergelijks werd gezegd: [*ku-up-ru*] *lu da-an e-liš u šap**[-*liš*] / [ESIR.KÁ]-*šu** *e-pi-ḫi-ma*, 'Laat [de asfalt] sterk zijn boven en be[neden], laat [pek] zijn [deur] waterdicht maken'.

³⁵ Vermoedelijk al bekend in en/of ontleend aan het West-Semitisch en Aramees, zie G. del Olmo Lete, J. Sanmartin, *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alphabetic Tradition* (HdO 67), Leiden 2003, II, 707 s.v. *qpr*; J. Hoftijzer, *K. Jongeling Dictionary of the North-west Semitic Inscriptions*, Leiden 1995, 1019 s.v. *qpt*. Het woord *quppu* gemaakt van riet is ook al in Oudbabilonisch van Mari betuigd, zie ARM II, 104:9; CAD Q, 307-308. Het woord heeft echter net zoals Hebreeuws *tēbāh* een groter semantisch bereik en kan ook een 'kist' of 'cassette' van hout en ander materiaal aanduiden.

grote en ronde gufa, behalve in het Ark-tablet nergens in de beschikbare zondvloedteksten het woord *quppu* wordt gebruikt. Dat is wellicht ook iets teveel gevraagd. Net zoals het verband dat Finkel probeert te leggen met het bijzondere woord voor de ark *tēbāh* en het mandje van Mozes via het woordje *tubbu* dat in Mesopotamië ook een bepaald type boot zou aanduiden.³⁶

Daarmee is een bestaande opvatting over de betekenis van het Hebreeuwse woord *tēbāh* in een ander daglicht komen te staan. Veelal wordt een etymologische relatie voorgesteld met het jong-Egyptisch woord *tb.t*, ‘kist’, dat afgeleid is van een ouder Egyptisch woord *db3.t* ‘schrijn, sarcofaag’.³⁷ Die suggestie kan nu worden uitgebreid. Finkel stelt voor dat het Mesopotamische *tubbu* een niet-Semitisch zwerfwoord is dat ‘kist’ kan betekenen en indirect voor een aak-achtige boot kan worden gebruikt.³⁸ Het voorkomen van een vergelijkbaar woord in het Hettitisch en het Hoeritisch geeft aan deze suggestie nog meer slagkracht.³⁹ Al met al, het Hebreeuwse woord *tēbāh* kan gezien worden als een lid van een internationale familie van vergelijkbare woorden met een semantisch bereik dat loopt van een ‘rieten of biezen mand’ tot een ‘houten kist’, zoals dat ook met alle varianten van *quppu/quppa(t)* het geval lijkt te zijn.

Woorden gaan in de mensheidsgeschiedenis soms vreemde wegen. Wat we aan betekenissen in verschillende teksten en culturele contexten vinden, zijn maar stapstenen in de rivieren en krekken van een telkens veranderend landschap. Blijkbaar moet het voor ons voldoende zijn om te weten dat de woorden die de vertellers gebruikten om de boot van de zondvloedhelden te benoemen, genoeg ruimte lieten om er allerlei scheepstypen mee te beschrijven van een ronde rieten boot tot een langwerpige planken wambuis.

Terug naar Noach: geen ronde boot maar misschien van rieten boot tot planken wambuis?

Was de ark van Noach een ronde boot? Het zondvloedverhaal in het Boek

³⁶ Finkel, *The Ark before Noah*, 147-148. We gaan hier meteen maar voorbij aan de onwaarschijnlijke overwegingen van M.J. Dahood, ‘Eblaite and Biblical Hebrew’, *Catholic Biblical Quarterly* 44 (1982), 21, om het Hebreeuwse *tēbāh* in de Eblaïtische plaatsnaam *ti-ba-ū*^{ki} terug te vinden.

³⁷ Zoals voorgesteld door o.a. C. Westermann, *Genesis 1-11* (BK I/1), Neukirchen-Vluyn 1974, 564. Het Egyptische woord is overgenomen in het Koptisch: TAIBE; mogelijk als leenwoord in het Rijksaramees, zie Hofstijzer, Jongeling, *Dictionary*, 1201 s.v. *tb(h)*, en zeker als leenwoord in het Arabisch: *tābūt* ‘doos, kist, koffer, schrijn, ton, sarcofaag’.

³⁸ Finkel, *Ark before Noah*, 149.

³⁹ Zie Th. Richter, *Bibliografisches Glossar des Hurritischen*, Wiesbaden 2012, 473: Hoer. **tubi** ‘kist, houder’ misschien te relateren aan Het. *tuppa-* ‘korf, kist’. Het is verleidelijk om hier ook aan de ‘tobbe’ te denken waarmee het bijzondere kind Dik Trom over de wateren voer.

Genesis staat overduidelijk in een oud-oosterse traditie. Veel elementen in Genesis 6–9 hebben parallellen met en wortels in de Mesopotamische zondvloedverhalen. Traditie betekent echter niet volledige identiteit. Zoals uit bovenstaande excursie langs de oud-oosterse verhalen over de grote vloed blijkt, zit er verschuiving in de aard van de verhaalmomenten.

Voor de vraag naar het model en de omvang van de ark van Noach betekent dit het volgende. Het verhaal over een grote vloed heeft het moerasgebied van zuidelijk Mesopotamië als achtergrond. Daar vonden regelmatig overstromingen plaats. Als onderdeel van *Kontingenzbewältigung* is een verhaal ontstaan over een held die – door de goden ingefluisterd – kon ontkomen aan de door de goden te veroorzaken ramp.⁴⁰ De polariteit van ‘straf’ en ‘redding’ functioneerde als een manier om met de dreiging om te gaan. Het is een bekend verschijnsel dat in volksverhalen elementen uit de werkelijkheid metaforisch worden vergroot. Daarom is het niet verwonderlijk dat in de oudste versies van het verhaal over de grote vloed de voor de toenmalige hoorders zeer bekende ronde boot *quppu* als reddingsvaartuig werd gebruikt.

Toen het verhaal migreerde naar de meer stedelijke cultuur van Babylonië en later Assyrië moest de ronde boot narratief plaats maken voor een in die cultuur meer herkenbaar vaartuig: een aak-achtige *eleppu*, *makaru* of *tubbû*. De Bijbelschrijvers hebben in de periode van de Babylonische ballingschap dit model overgenomen, zowel voor het aan de Palestijnse cultuur vreemde zondvloedverhaal als voor het verhaal over de geboorte van Mozes. De vraag of de ark van Noach een ronde boot was, kan misverstaan worden, wanneer zij ontologisch wordt opgevat. Wij zijn van mening dat het verhaal over de grote vloed een literair product van de mensheid is, dat niet terug te voeren is op een feitelijke wereldwijde overstroming. Binnen de narratieve wereld van de latere Gilgamesh-traditie en Genesis werd de ‘ark van Noach’ niet langer gezien als een ronde boot.

Prof. Dr Bob Becking is emeritus-faculteitshoogleraar voor Bijbel, religie en identiteit bij de Faculteit geesteswetenschappen van de UU; b.e.j.h.becking@uu.nl . Dr Meindert Dijkstra werkte als Universitair Docent Oude Testament aan dezelfde instelling; meindert.dijkstra@hetnet.nl .

⁴⁰ Over het begrip *Kontingenzbewältigung* zie o.a. H. Lübke, ‘Kontingenzerfahrung und Kontingenzbewältigung’, in G. von Graevenitz, O. Marquard (red), *Kontingenz*, München 1998, 35–47.